

poznania stanu kościelnego na Śląsku w XVI wieku¹⁹, Kościół katolicki na Śląsku w okresie oświecenia²⁰.

Ciekawe zainteresowania genealogiczne okazał ks. Gottschalk w pracy pt. *Das Geschlecht Gottschalk aus Bad Landeck in Schlesien*, wydanej w Zgorzelcu w 1942 roku.

Pewien odcinek zainteresowań omawianego historyka stanowi sprawa podręczników historii Kościoła dla młodzieży. Należy tutaj podręcznik pt. *Kirchengeschichte für die Oberstufe höherer Lehranstalten auf der Grundlage der Kirchengeschichte von Moehler*, wydany w Bonn w 1953 roku. Jako pomoc na tym odcinku wchodzi też jego praca pt. *Kurzer Ueberblick ueber die katholische Kirchengeschichte in Laengs-und Querschnitten*, Leipzig 1955.

Ostatni kierunek dociekań naukowych ks. Gottschalka, jaki da się uchwycić, stanowi prezbiteriologia śląska, która rozpoczyna się od postaci arcybiskupa Jana Beckensloera, zmarłego w 1489 roku²¹, a kończy się wykazem księży diecezji wrocławskiej przebywających w obozie koncentracyjnym w Dachau w latach 1940—1945²². Osobne studium poświęcił nasz autor na stulecie śmierci Augustowi Kastnerowi²³ i biskupowi Janowi Michałowi Sailerowi, zmarłemu w 1832 roku²⁴.

Wyciągając ogólny wniosek z przedstawionej tu naukowej działalności ks. prałata Józefa Gottschalka, zwłaszcza hagiograficznej, należy stwierdzić, że zapisał się on dotychczas pięknie na kartach katolickiej nauki historycznej.

Bp Wincenty Urban

A. Gwynn, R. N. Hadcock, *Medieval religious houses Ireland*, London 1970 ss. 479, mapa.

Zagadnienie misji irlandzkiej w Polsce średniowiecznej było przedmiotem zainteresowań wielu historyków. Już Parczewski¹ na początku

¹⁹ *Möglichkeiten zur Erforschung der kirchlichen Lage Schlesiens im 16. Jahrhundert*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” 28: 1970 s. 221—233.

²⁰ *Die katholische Kirche Schlesiens während der Aufklärung. Forschungsaufgaben*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” 30: 1972 s. 93—123.

²¹ *Der Breslauer Johannes Beckensloer (+ 1489). Erzbischof von Graun und Salzburg*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” 27: 1969 s. 98—129.

²² *Breslauer Diözesanpriester im Konzentrationslager Dachau 1940—1945*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” 25: 1967 s. 298—305.

²³ *August Kastner. Zum hundersten Todestage am 5. April 1972*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” 30: 1972 s. 216—222.

²⁴ *Der Bayer Johann Michael Sailer (+ 1832)*, „Zft. f. Ostforsch.” 1972 H. 2.

¹ A. Parczewski, *Początki chrystianizmu w Polsce i misja*

tego wieku pisał o działalności misyjnej mnichów irlandzkich we Francji, Niemczech, Polsce i Słowiańszczyźnie wschodniej i południowej. Problem jednak nie został wyjaśniony i gruntownie przebadany. Ożywienie badań nad wczesnośredniowieczną Polską w związku z Millennium poruszyło i to zagadnienie. Warto dla orientacji wymienić prace J. Dowiat², J. Kłoczowskiego³; ta ostatnia praca w sposób wyczerpujący omawia życie monastyczne, ale niestety ubocznie tylko autor zaznaczył silne oddziaływanie mnichów iro-szkockich na ziemię polską. Monografia jednak posiada bogaty zestaw bibliograficzny. Podręcznik KUL-owski *Kościół w Polsce*⁴ dotknął problem bardzo ogólnikowo. Zdaje się, że krótki ale bardzo instruktywny artykuł J. Strzelczyka⁵ omawiający początki misji iryjskich i anglosaskich wśród Słowian na marginesie trzech ostatnio wydanych prac będzie impulsem do gruntownego przebadania ciekawego zagadnienia.

Z dotychczasowych badań wynika, że misja iro-szkocka w polskiej literaturze historycznej nie została opracowana; złożyło się na to wiele względów, między innymi brak było wyczerpującego opracowania średniowiecznych klasztorów w Irlandii, ich sieci i działalności. Dwaj autorzy A. Gwynn i R. Hadcock podjęli próbę wyczerpującego przedstawienia początków i rozwoju życia klasztorowego w Irlandii. Biorąc pod uwagę polskich badaczy zainteresowanych w możliwie dokładnym przedstawieniu początków chrystianizacji Polski, historyków zajmujących się oddziaływaniem i łącznością kultury łacińskiej i przejmowaniem jej przez Polskę czy wreszcie dynamiczny rozwój badań nad geografją historyczną Kościoła katolickiego w Polsce, warto zapoznać polskich naukowców z tym dziełem.

Praca obok stanu badań nad życiem monastycznym w Irlandii średniowiecznej szkicuje we wstępie całość początków i rozwoju klasztorów aż do XVI wieku włącznie, następnie w trzech typach formacji przedstawia rozwój życia zakonnego: 1. Mnisi: benedyktyni, cystersi,

irlandzka, „Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk Poznańskiego” t. 29: 1902 s. 183—257.

² J. Dowiat, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (do połowy XV w.)*, Warszawa 1968.

³ J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku*, Kraków 1964.

⁴ *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1: *Średniowiecze*, Kraków 1968.

⁵ J. Strzelczyk, *Początki misji iryjskich i anglosaskich wśród Słowian*. (Na marginesie prac: J. Stauber, *Influence irlandaises dans la christianisation des Slaves polabes et des Polonais*, „Etudes Slaves et Est-Européennes” (Montreal) 3 (1958—1959) s. 143—153, 227—239; W. H. Fritze, *Slaven und Avaren im angelsächsischen Missionsprogramm*. 1: *Theologia naturalis und Slavenmission bei Bonifatius*. 2: *Bedas Rugini und Willibrords Dänemission*, „Zeitschr. für Slavische Philologie” Bd 31: 1963 H. 2 s. 316—338, Bd 32: 1965 H. 2 s. 231—251), „Roczniki Historyczne” R. 34: 1968 s. 95—104. Odb. Poznań 1968.

kartuzi, kameduli; 2. Kanonicy regularni: premonstratensi, kanonicy laterańscy, trynitarze; 3. Zakony żebracze: augustianie, dominikanie, franciszkanie, karmelici. Szczegółowa analiza terytorialna, geograficzna i statystyczna podnosi walory cennej pracy.

Początki chrześcijaństwa w Irlandii sięgają V wieku, kiedy przybył ze swą misją św. Patryk. Przewędrował większą część Irlandii budując wiele kościołów i klasztorów. Organizacja zakonna była podstawą całej organizacji kościelnej w Irlandii, biskupami byli zakonnicy. Na VI i VII wiek przypada wielki rozwój życia zakonnego, wybudowano dużą liczbę klasztorów wraz ze szkołami. Szkoły większych irlandzkich klasztorów zastąpiły wkrótce jako ośrodki nauki i kultury. Obok czynnych klasztorów założono kolonie anachoretów w miejscach odosobnionych i na wyspach wzdłuż wybrzeży irlandzkich. Natomiast wielka liczba zakonników opuściła Irlandię, by prowadzić misję w wielu krajach Europy. W VIII i IX stuleciu założono mniej nowych klasztorów, złożyły się na to warunki polityczne. Pod koniec VIII wieku Skandynawowie zawładnęli niektórymi wyspami irlandzkimi, a w ciągu następnego stulecia zajęli cały kraj. Najbogatsze lupy zbierali z klasztorów, które grabili i palili. Większość klasztorów na wyspach i lądzie zostało całkowicie zniszczonych i opuszczonych, lecz wiele zostało odbudowanych.

Reorganizacja średniowiecznego Kościoła w Irlandii nastąpiła na synodzie w 1111 r. w Rathbreasail; powstała wówczas nowa organizacja diecezjalna. Wielkie zasługi położył tu św. Malachiasz opat w Bangor, później biskup w Connor i Down, i wreszcie arcybiskup w Armagh. Jako gorliwy pasterz wizytował klasztory benedyktyńskie kongregacji Savignac, augustianów w Guisborough. W latach 1127—28 zbudował klasztor w Munster, zwany Ibracense, w którym było 120 księży i braci zakonnych, kształcący głównie duchownych w prawie kościelnym.

W czasie swej podróży do Rzymu, św. Malachiasz odwiedził św. Bernarda w opactwie cysterskim w Clairvaux i opactwo augustyńskie w Arrouaise. Uważając, że te typy życia religijnego byłyby owocne dla jego kraju, Malachiasz sprowadził do Irlandii cystersów i kanoników. W chwili śmierci Malachiasza było już około 20 arouaryjskich klasztorów w północnej Irlandii.

Drugie opactwo kongregacji Savigny zostało założone w Dublinie w r. 1139, połączyło się ono wraz z Erenagh i innymi domami Savignac. Malachiasz popierał również żeńskie zakony. Założył kilka klasztorów kanoniczek. Po śmierci Malachiasza w r. 1148 polityka klasztorna odnośnie zakonów augustiańskich i cysterskich była nadal propagowana. W czasie inwazji anglo-skandynawskiej i wyładowania w Irlandii Henryka II w r. 1171 domy irlandzkie obejmowały 2 klasztory benedyktynów, 15 cysterskich, około 62 domów kanoników augustyńskiej reguły, przeważnie arouaryjskiej i około 24 domy kanoniczek, przeważnie również arouaryjskich (z których 8 było podwójnymi klasztorami, bo prawdopodobnie kanonicy i kanoniczki mieli jeden wspólny kościół).

W XII wieku wiele wczesnośredniowiecznych klasztorów zostało zamienionych na domy kanoników regularnych, inne działały nominalnie. Około 50 wczesnych opactw mnichów i 7 klasztorów żeńskich istniało do r. 1148, a 24 męskich po 1171. Prawie wszystkie upadają w XIII wieku. Od czasów inwazji anglo-skandynawskiej aż do końca XVI wieku autorzy opisują rozwój życia klasztornego dość skrótowo.

Dalszy rozdział poświęcony jest życiu zakonnemu w czasie inwazji anglo-normańskiej. Jawią się wówczas dwa zakony rycerskie: szpitalnicy i templariusze. Szpitalnicy zamieszkali pod Dublinem. Głównym domem templariuszy aż do ich zniesienia w r. 1308 był Clontarf. Oba zakony otrzymały ziemie odebrane Irlandczykom w różnych hrabstwach, w których budowały swoje klasztory. Po roku 1175 Anglo-Normani zaczęli budować klasztory dla duchownych swoich narodowości, zabraniając z czasem wstępować do nich Irlandczykom. Dopiero na przełomie XV i XVI wieku Irlandczycy odzyskali władzę w kilku klasztorach anglo-normańskich. Podział Irlandii na szereg małych księstw uniemożliwiał bujny rozwój życia zakonnego.

W drugiej połowie XII wieku Irlandczycy założyli wiele fundacji. Wybudowano 15 nowych opactw i dwa mniejsze domy dla cystersów. Dla kanoników augustiańskich założono 21 nowych domów, dla kanoniczek ufundowano 15 nowych klasztorów. Sprawy narodowościowe zaczynają odgrywać znaczną rolę u podstaw życia klasztornego. Natomiast w tym samym czasie fundacje anglo-normańskie obejmowały: 19 klasztorów i 12 mniejszych domów szpitalników i templariuszy, 12 klasztorów benedyktynów, 11 klasztorów cystersów, 1 klasztor kartuzów, 33 klasztorów kanoników i 8 kanoniczek. Te klasztory były zależne od angielskich lub francuskich klasztorów. Klasztory w Waterford i Cork są interesujące, ponieważ utrzymywały szpitale z pełną obsługą sióstr i braci zakonnych.

Następny rozdział poświęcony jest działalności premonstratensów, którzy zostali w 1183 roku sprowadzeni ze Szwecji do Carrickfergus jako filia Prémontré; późniejsze klasztory zakładane już przez Irlandczyków były jednak uzależnione od macierzystego klasztoru. Premonstratensi mieli w Irlandii około 1260 r. 5 opactw, 2 klasztory i 4 mniejsze domy. Trynitarze mieli tylko jeden klasztor w Irlandii.

Szeroko omawiają autorzy zakony żebrzące. W XIII wieku przybyli do Irlandii 4 wielkie zakony żebrzące, wniosły one nowy zapał religijny, promieniujący na cały kraj przez następne stulecia. Pod koniec tego wieku było już około 66 klasztorów tych zakonów.

Dominikanie przybyli do Dublina w r. 1224, bez wątpienia z Anglii. Cystersi Dublina pozwolili im na wydzierżawienie miejsca na północnej stronie rzeki Liffey, a mieszczanie wybudowali im kościół, który został poświęcony w 1238 r. W r. 1224 osiedlili się również w Drogheda, u arcybiskupa Lukasa Netterville. W r. 1225 osiedlili się w Kilkenny, a w 1228 w Waterford. W 1227 król Thomond sprowadził ich do Limerick, ponieważ stosownie do starej tradycji, prosił św. Dominika

przed jego śmiercią w Bolonii w r. 1221 o przysłanie mu kilku ojców. Pod koniec XIII wieku było 24 klasztorów dominikańskich w Irlandii, a około r. 1507 było już 38, z których prawie połowa założona była przez Irlandczyków.

Franciszkanie mieli klasztory w Youghal i Cork, prawdopodobnie w r. 1229, a z pewnością w r. 1231. Wcześniejsze daty r. 1214 i 1224 nie są wykluczone — być może niewielu zakonników mogło przybyć do Irlandii by sprawdzić możliwości osiedlenia się. Zgodnie z aktami Cork zostało założone w r. 1214, a zbudowane w 1229. W aktach pierwsza pozycja w r. 1229 opiewa o założeniu klasztoru św. Franciszka w Cork przez Dermota Mac Carthy, którego śmierć odnotowana jest w późniejszym zapisie tegoż roku. Richard Ingworth, Anglik, który wstąpił do franciszkanów we Włoszech, został posłany przez św. Franciszka wraz z innymi braćmi pod przewodnictwem Agnellusa of Pisa do Anglii w r. 1224. W r. 1231 otrzymał misję w Irlandii i został pierwszym prowincjałem zakonu franciszkanów. W r. 1239 rzekł się tej godności i wyjechał do Ziemi Świętej jako misjonarz; w międzyczasie założył inne klasztory w Irlandii jak np. w Dublinie i Kilkenny. Pod koniec XIII wieku Irlandia miała 31 klasztorów, około 1508 było ich 58. Interesujące jest, że w Anglii w chwili reformacji było również 58 klasztorów franciszkańskich. Irlandia posiadała tylko 3 klasztory żeńskie franciszkanek.

Trzeci zakon św. Franciszka nie miał klasztoru w Anglii, lecz zyskał wielką popularność w Irlandii. Pierwszą fundacją tego zakonu był klasztor w Killeenbrenan założony przed 1426 r., który był głównym klasztorem tego zakonu w Irlandii. Z listów papieskich można wnioskować, że wcześniejsze domy miały siostry i braci, po r. 1457 siostry nie są wymieniane w żadnym z męskich domów. Zakon wytworzył „silne kapłaństwo”, a księża i bracia żyli w kongregacjach, zajmując się również pracą duszpasterską i ucząc chłopców w klasztornych szkołach. Około r. 1540 były co najmniej 44 klasztory konwentalne braci tego zakonu w Irlandii.

Karmelici przybyli, jak twierdzą autorzy pracy, wskutek wpływu św. Szymona Stocka z Kentu. Święty ten został generalnym przełożonym zakonu ok. r. 1250. Przybyli do Irlandii przed 1270 i otrzymali listy królewskie z zapewnieniem opieki. Pierwsze klasztory karmelitów były budowane z dala od miast. Klasztor w Dublinie został założony w r. 1274, o dacie założenia innych trudno powiedzieć wobec braku zachowanych archiwaliów, wydaje się że było ich 9 w Irlandii około r. 1300 i 27 w r. 1539.

Na podstawie badań autorów dochodzimy do pewnych uogólnień, a mianowicie od połowy XIV wieku klasztory miały poważne trudności ekonomiczne. W czasie tzw. „czarnej śmierci” (zarazy) w 1348 r. i następnych klęsk większość klasztorów była zdziesiątkowana, zarówno w Irlandii jak i w Anglii. Zwykłych braci prawie nie było, trzeba było

zatrudniać robotników płatnych, podczas gdy polacie ziemi były w wielu wypadkach wydzierzawiane ludziom świeckim. Dochody klasztorów zmalały do tego stopnia, że nie wystarczało na wyżywienie wszystkich zakonników, następstwem czego osłabiona została dyscyplina zakonna. Jeśli ktoś chciał uzyskać intratniejsze stanowisko mógł przedłożyć papieżowi oskarżenie o niekompetencję lub o gorszącym życiu opata lub przeora. Oskarżający wiedział, że jeśli w dochodzeniu wygra sprawę, zostanie mianowany następcą na miejsce oskarżonego. Oskarżenia takie wnoszone były często na podstawie wiadomości zasłyszanych lub wymyślone, gdyż oskarżający w wielu wypadkach przebywał w miejscu odległym od oskarżonego, nawet w tak daleko odległym jak Italia. Tego rodzaju praktyki powodowały dezorganizację klasztorów i uczucie niepewności, niezadowolenia i niepokoju.

Pod koniec XV wieku wiele klasztorów mniszych i kanoniczych w Irlandii przeżywało poważny kryzys, wewnętrzny i zewnętrzny, coraz mniej było kandydatów, a reguła przestała być obowiązująca. W okresie reformacji w Irlandii większość klasztorów zostało zniesionych najpierw za Henryka VIII, a pozostałe za rządów Elżbiety w latach 1558—1603. Elżbieta starała się zaprowadzić angielskie prawa i akt supremacji w Irlandii, a przez to znieść wszystkie domy klasztorne. Irlandczycy silnie się przeciwstawiali, a bunt i wojny doprowadziły do zniszczenia i rzezi. Jezuita, Dawid Wolfe został wysłany do Irlandii jako komisarz papieski w 1561 roku z zadaniem zorganizowania diecezji, duchowieństwa i szkół. Wolfe został uwięziony przez Anglików, a w 1572 roku uciekł z więzienia.

Elżbieta starała się pozbyć wszystkich zakonników, klasztory oddawała w zarząd rad miejskich, lub angielskim osadnikom, z których niektórzy byli katolikami lub sympatykami katolików, w tych wypadkach zakonnicy pozostali w swych klasztorach. Większość zakonników uwięziono, deportowano lub zamordowano, inni uciekli za granicę lub potajemnie się ukrywali. Tom autorzy kończą na tragicznej historii życia zakonnego za rządów Elżbiety.

Praca dla polskiego historyka z różnych względów jest ogromnie przydatna. Autorzy starają się wyjaśnić tajemnicę dynamicznego rozwoju życia zakonnego we wczesnym średniowieczu w Irlandii; dalej, choć może jeszcze niezbyt wyczerpująco piszą o oddziaływaniu misjonarzy w wielu krajach sięgając aż po kraje słowiańskie i Polskę. Ale przede wszystkim praca może być wzorem dla opracowań średniowiecznych klasztorów pod względem szeroko pojętej geografii historycznej. Precyzyjne, dokładne i możliwie wyczerpujące rozmieszczenie geograficzne każdego klasztoru, sporządzone z benedyktyńską dokładnością, w wielu wypadkach będzie wzorem dla naszych badań nad geografiami historyczną Kościoła w Polsce.

Na uwagę zasługuje załączona mapa, przedstawiająca w sposób jasny i wyraźny sieć klasztorów Irlandii w średniowieczu. Mapa wydana na

najwyższym poziomie edytorskim. Zastosowanie ciepłych i wyraźnych kolorów oraz duża przestrzeń powodują, że z łatwością możemy odczytać mnóstwo naniesionych danych. Mapa w swych ogólnych założeniach przedstawia trzy typy zakonów: mnisi, kanonicy i mendykanci. Każda z tych głównych grup dzieli się na szczegółowe formacje zakonne. Każda formacja oznaczona jest odmiennym symbolem. Mapa uwzględnia zarówno podział zakonny, jak i diecezjalny, zaznaczony różnymi kolorami; przedstawiono obszary diecezji, prowincji zakonnych, klasztorów, arcyopactw i opactw. Łatwość odczytania wielu danych historycznych jest największą zaletą mapy.

Ks. Roman Nir

